

GRT

शिरोळ तालुक्यातील चावडी जळीत प्रकरण व क्रांतीकारकांचे साहसी पलायन

विद्या विजय कुरडे

एम.ए. एम.फिल. श्रीमती कस्तुरबाई वालचंद कॉलेज, सांगली

सारांश - 9 ऑगस्ट 1942 ला 'करंगे या मरंगे' या निर्धाराने 'चले जाव' चळवळीला सुरुवात केली. मात्र सरकारने प्रमुख कीप्रेस नेत्यांची धरपकड करण्याची योजना आघाली व त्याप्रमाणे महात्मा गांधींनी सह अनेक प्रमुख नेत्यांना अटक करण्यात आली. यांवळी अनेक नेते भूमिगत झाले.

अशा भूमिगत नेत्यांमध्ये शिरोळ तालुक्याचे रत्नाप्या कुंभार हे एक प्रमुख नेते होते. यांच्या नेतृत्वाखाली कोल्हापूर संस्थानात अनेक क्रांतीकारक घटना घडल्या. यात सरकारी कचंन्या जाडणे, पोस्ट ऑफीस लुटणे, सरकारी खाजिना लुटणे, रेल्वे स्टेशन्स उच्चस्त करणे, टेलिफोन व टेलिग्राफ यंत्रणा निकामी करणे इ. कार्याचा समावेश होता. या घटना घडवून आणण्यासाठी त्यांना येणील क्रांतीकारकांनी मोलाची साय दिली.

हे क्रांतीकारक सर्वसामान्य व बेताची परिस्थीती असलेल्या कुंटुंबातील होते. पण स्वातंत्र्य प्रेमानने भारावलेले होते. त्यामुळे त्यांच्याकडून खुप धाडसाची कामे झाली. आपल्या घरादाराची, कुंटुंबाची पर्वा न करता या स्वातंत्र्यकृंडात त्यांनी स्वतःला झाकून दिले. अनुंनवाढ चावडी जळीत प्रकरणी अटक झालेल्या भरमू चौण्युलेचे शेत सरकारने लिलावात काढले. तर नवपरिणीत पत्तीने आत्महत्या केली. अशा अनिरुद्धव्यातून या स्वातंत्र्यसेनिकांना जावे लागले.

अशा स्वातंत्र्य वीरांच्या, शौर्याचे, प्रणालमाचे दर्शन अल्पांशाने का होईना आपल्या समोर मांडावे हा या शोधनवंधाचा हेतु आहे.

प्रस्तावना-

दक्षिण महाराष्ट्रातील सर्व संस्थानामध्ये कोल्हापूर सर्वात महत्वाचे संस्थान होते. 1844 मध्ये प्रशासकीय सोर्सांठी कवाऱी, पन्हाळा, शिरोळ, आढते, गडाहिंगलज व भुदरगड असे कोल्हापूरचे सहा तालुके निर्माण केले. कोल्हापूर जिल्हातील शिरोळ तालुका सधन, उत्तम शेतीचा बरदान मिठालेला आणि तेथील शेतकरी जनता धडाईची.

छोडी भारत ठाराव 8 ऑगस्ट 1942 मुंबईत पास झाला व देशातील पूर्ण राजकीय परिस्थीती बदलली. त्याकावत कोल्हापूरमध्ये प्रतिक्रिया निर्माण होणे अपरिहार्य होते. के. आर पाटील, रत्नाप्या कुंभार, शामराव जोशी इ. पूढारी अखिल भारतीय कॉमिस समितीच्या बैठकीसाठी मुंबईला गेले होते. (1) 9 ऑगस्ट 1942, ता. गांधींनी चलेनावची घाषणा करताच सरकारने कॉमिस नेत्यांची धरपकड करण्यास सुरुवात केली.

शिरोळ तालुक्यातील रत्नाप्या कुंभार यांना मुंबईत अटक झाल्याची बातमी सर्वत्र पसरली. त्यामुळे जनतेत असंतोष बाढू लागला. रत्नाप्यांच्या अटकेच्या नियेथीत इचलकरंजीचा माध्यांमिक शांतेतील विद्याव्यायांनी हराताड पुकारला.

रत्नाप्यांना मुंबईत अटक झाली होती, अशी कोल्हापूर दरबाराची समन होती. म्हणून कोल्हापूर दरबाराने इचलकरंजी जहांगीरदारांना 11 ऑगस्ट 1942च्या पवान्हासर कळविले होते की, इथे कोणतीही संस्था अवैधानिक आहेतली नाही. आणि येथील एकमेंव व्यवती म्हणून रत्नाप्या कुंभार यांना अटक झायला पाहिजे असे आम्हास वाटते. त्यांना मुंबईला अटक झालेली आहे असे कळविले होते. परंतु रत्नाप्या भूमिगत राहून चळवळीचे सुरक्षाचालन करू लागले, हे कळवाच दरबाराला खडवून नाग आली व दरबाराने त्यांच्यावर पकड वॉर्ट जारी केले. (2)

कोल्हापूर प्रणापरिषदेचे सचिव रत्नाप्या कुंभार यांनी भूमिगत राहून येणील राजकीय चळवळीचे नेतृत्व केले. यात सहकारी कचंन्या नाडणे, पोस्ट ऑफीस लुटणे, सरकारी खाजिना लुटणे, रेल्वे स्टेशन्स उच्चस्त करणे, टेलिफोन व टेलिग्राफ यंत्रणा निकामी करणे इ. कार्याचा समावेश होता.

या सर्व भूमिगत चळवळीचे नियोजन रत्नाप्या कुंभार करीत होते. शिरोळ तालुक्यात ज्या काही क्रांतीकारी घटना घडल्या. त्यात शिरोळ तालुक्यातील अनेक स्वातंत्र्य सेनिकांनी भाग घेतला होता. हे सर्व स्वातंत्र्य सेनिक अतिशय सामान्य कुंटुंबातले होते. पण स्वातंत्र्य प्ररणेने भारावलेले असल्याने आपल्या भविष्याची फारशी चित्ता त्यांनी केली नाही.

चावड्या निकापी

ग्रामीण भागात दरबारच्या कारभाराचे मुऱ्य केंद्र म्हणजे 'चावडी' वा 'पोलीस पाटील' हे असल्याने हुक्माची अमंलवनावणी करण्याचा यंत्रणाच नेस्तनाबृत करण्याचा कार्यक्रम आंदोलकांनी हाती घेतला. कागल, करबीर, शिरोळ, हातकण्ठाले, पन्हाडा, राधनगारी याभागात हा कार्यक्रम घडाडीने पार पाढ्यात आला. अनेक सरकारी नोकर दिवसा नोकरी करून रात्री या कार्यक्रमात आनंदाने सहभागी होत. यासाठी सायकल वा पार्सी 7-8 मैल जाणे वा परतांनी शरीर बाटचाल त्यांना करावी लागत असे. साधारणपणे 7/8 वाजता चावडीवर ते पथक जाई, रात्री बारा वाजता चावडीचा ताच घेऊन पाटील व सनदी अधिकार्यांना रोखून चावडीतील हत्यारे, वंटुका व दत्तर ताव्यात घेतले जात असे व शेवटी चावडीता आग लावून ती निकामी करण्यात येत असे.

अर्जुनवाड , घरणगृही चावडी

रत्नापा कुंभार यांच्या नेतृत्वाखाली चालवलेल्या या भूमिगत चळवळीत इंग्रज सरकारला पाहिला तडाका 'अर्जुनवाड कचेरी' जावून दिला. हे काम प्रथम मुरागुड्याचा एका कार्यक्रमात्वावर सोषविले होते, पण ही कचेरी न जावताच तो परत आला. तेका दि.26 जानेवारी 1943 रोजी एस.पी.पाटील, भरमु चौगुले, श्रीपाल चौगुले, पारीसांग चौगुले, डॉ.यशवंत कुलकर्णी, गोपाळ चिकोडे वगोरे 16-17 जानेच्या पयकांचे अर्जुनवाड येपील चावडीत घुसून सरकारी कागदपत्रे, रेकोर्ड व इतर सामान बाबेर काढून रोकल आतेन पेटवून दिले. दुसऱ्या दिवशी (दि.27) लोच धरणगुती येथे नाऊन तेवील चावडी जाडली. तिसऱ्या दिवशी (दि.28) कुरुंदवाड यजसिंगपूर दरम्यानच्या टेलीफोनच्या तारा तोडून त्यानिकामी करण्यात आल्या. (3)

धरणगुती पाटोपाट निमिशिरांग, शिरोळवाड, जांभडी या गावातील चावडी जावून भस्मसात केल्या. (4)

बरील सर्व घटना शिरोळमधील स्वातंत्र्य सेनिकांनी पार पाढल्या. संस्थानात अशाप्रकारच्या एकसारख्या घटना घडू लागताच धरपकड सुन इ आली. निमिशिरांगांचे चावडींपाटील, नरसांगांपाटील, नरसांगांपाटील, आलांगांपाटील वगोरे 12-13 आंदोलकांना अटुक करण्यात आली होती. अर्जुनवाडचे भरमु पाटील व श्रीपाल चौगुले पोलीसांच्या हाती लागेनात, तेका पोलीसांनी या दोघांच्या घरच्या लोकांना पोलीस चौकीत नेऊन त्याचा अतोनात छळ करण्यास सुवात केली. हा छळ असद्य होक लागला, म्हणून घरच्या लोकांनी दोघांनीही पोलीसांच्या स्वाधीन होण्याचा लकडा लावला. दे.म. रत्नापा कुंभार यांच्याही संपर्क होईना म्हणून भरमु व श्रीपाल हे शिरोळ पोलिसात हजर झाले. (5)

कोरलापूर शिरलातील जावडीचीच्या कंसीस पेकी पहिली केस ' अर्जुनवाड जावड्याची ' स्पेशल कोर्ट नेमून चालती. आरोपीच्या वर्तीने श्रेष्ठी, आण्या वर्धमाने वगोरे वकील होते. अर्जुनवाडचा पिरानी नावाचा कार्यकर्ता मायोचा साक्षिदार झाल्याने संवाना सहा वर्षांची शिक्षा झाली. चावडी जवळीत प्रकरणात एस.पी. पाटील डॉ. कुलकर्णी, गोपाळ चिकोडे, विरोजे, भरमु व श्रीपाल चौगुले व इतर सात-आठ जण होते. या संवाना शिरोळच्या सब नेलमध्ये ठेवले होते. यजसिंगपूर कोर्टात तारीख सुन झाली. सर्व कैलांच्या अंगावर कैदी कपडे व पायात साखळ बेडया होत्या, बेडयासकट त्यांना शिरोळवून नवीसिंगपूरले केससाठी आणले जात होते. कैलांच्या बरोबर बंदीकस्तासाठी येणाऱ्या पोलीस स्टापला कैदांनी विश्वासात घेतले. असे दहा पंधरादिवस तारखेचे गेले. बस संकेतने ने-आण चालू होती अशा परिस्थीत विरोजे, एस.पी.पाटील, भरमु व श्रीपाल चौगुले, डॉ. कुलकर्णी व चिकोडे यांनी पवून नाण्याचा वेत केला. फक्त संधीची वाट पहात होते.

थाडी पलायन

स्वातंत्र्यसेनिकांनी करून घेतलेल्या सुटकेचा वृत्तांत हा त्यात सहभागी असलेल्या कांतीकारकांनी स्वतःच्या शब्दात माडला आहे. (6)

अधिन महिना असावा पाऊस मात्र बडवासारख पडत होता. नदीला सुधा मरापूर आला होता. जांधळयांची ताट सहा सात पुढे उंच आली होती. सगऱ कमीट होण्याचे शेवटचे दिवस होते. सावंकाढचे सहा वाजले कोर्ट उद्दून गेले. पुढील तारीख दिली. त्याचबेंडी पाऊस फार मोडा आल. संध्याकाढच्या सर्व वस गाडवा गेल्या. शिरोळ नेल कडे कसे जावाचे प्रश्न पडला तेका एस.पी.पाटील यांनी चालत जाऊ, तास-दिडतासात पोहोचतो, असे सांगताच पोलीस तयार झाले. गेल्या दहा-येथरा दिवसांतील कैलांच्या वागणूकीमुळे पोलीसांच्या कैलावर विश्वास बसला होता.

कैलांसोबत सात संशस्त्र व दोन साधे पहारेकी होते. सर्वज्ञ चालत शिरोळ पार्कात आले. पार्कात गेल्यावरोवर, विरोजे यांनी संकेत खुण 'हू' असा आवान काढताच भरमु चौगुले व विरोजे यांनी पोलीसांच्या रायपतली व भाले काढून घेतले. त्याचबेंडी झाटापटही झाली पंरत राजवंशानी पोलीसांवर वंटुका रोखल्यामुळे पोलीसांना काहीच करता आले नाही. एस.पी.पाटील, डॉ. कुलकर्णी भरमु व श्रीपाल चौगुले, विरोजे, चिकोडे असे सहाजन पोलीसांच्या तावडीतून सूदून पसार झाले. मुऱ्य रस्ता सोडून जांधळयाच्या रानावनातून निघाले. पायातल्या बेडयाचा

आवाज होदू लागला. आवाज होदू नये मणून दक्षता घेऊ लागले. तिधून चिचवाड व अर्नुनवाड गावाच्या सिमेवर नदीकाठी गेले. अंदाजे रात्रीचे नऊ बाजले असतील, काढाकृट अंधार पडला होता. रातकिठ्ठे चमकू लागले होते. पाऊस पडल्यामुळे चिखल झाला होता. नदीतून पोहत पलीकडे नाण्याचे ठरवले, नासी न दमता पाण्याच्या प्रवाहाबरोवर पोहत एकत्रपणे जाण्याचे ठरवले. नदीचे पात्र पूर्ण भरलेले होते. सर्व पट्टीचे पोहणारे होते मात्र गोपाड चिकोडे हा सोऱ्या वर्षांचा होता. त्याला पोहोताना मदतीची गरज होती. या सबूती एकमेकाच्या नदतीने पोहत मिरन घाटाच्या वरच्या वाजूला लागले तेपून पोलीसांची नजर चुकवत मालगावला दुड्याण्या यांच्या मठयातून पुढे शंकर धामणे यांच्या मठ्यात जाऊन पायातील बेड्या लोहारला बोलवून तोळून टाकल्या.

दूसरे दिवशी दंडोवाच्या ढांगराचा आश्रय घेतला. तेपून महादेवाच्या व आदिनाथाच्या गुरुत मुक्काम करून पुढे वेप वदलून पंथरपूरला गेले.

पंथरपूरला गाडगे मठात 11 नवरच्या खालीली राहिले. पुढे आठपाढीला नाऊन खाली कापालयात राहण्याचे ठरवले. कारण इंग्रज सरकारचे पोलीस तिये जात नक्हते ते औष संस्थानचे गव होते. खाली कापालयात व्यंकेटेश माडगुडकर यांची भेट झाली त्यांनी याची सर्व माहिती घेतल्यावर एक क्या लिहिली.

वरेच दिवसापासून रत्नापूराना क्रांतीकारकांची महिती नव्हती. पुढे त्यांच्याशी पत्राव्यारे संपर्क साधल्यानंतर रत्नापूरानी मुक्कदेव कुलकणी यांना पाठवून पुढील व्यवस्था केली.

निष्कर्ष :

भारतीय स्वातंत्र्यचळवळीचा इतिहास हा रोमाहर्वक आणि हृदय स्पशी आहे. ज्यांच्या जवळ स्वंय प्रेरणा होती व जे गट्टप्रेमाने भारले गेले होते. अशा माणसांनी, स्वातंत्र्यकृतात उडी घेतली. राष्ट्रासाठी बलिदान करण्याची त्याची तयारी होती. सर्वस्वावर पाणी सोडण्यास ते तयार होते. या पैकी अनेक क्रांतीकारकांची घरची परिस्थीती बेताचीच होती. पण राष्ट्रप्रेमापुढे या सर्व गोष्टी त्यांना नगण्य होत्या.

बरील सहस्री क्रांतीकारकांपैकी शिरोळ तालुक्यातील अर्नुनवाडचे भरमु चौगुलेची आर्योपक परिस्थीती बरी, पण श्रीपाल चौगुलेची परिस्थीती अंत्यत गरीबीची होती. अर्नुनवाड चाचडी जडीत प्रकरणी या दोर्यांना अटक करताच धास्तीने भारमूच्या नवपरिणीत पन्हीने आत्महत्या केली. तेव्हा अशा स्वातंत्र्यबीरोच्या शोर्याचे त्यांच्या पराक्रमाचे दर्शन अन्याशांने का होईनन आपल्या सम्मोर मोळावे हा या शोधनिंबंधाचा हेतु आहे.

बरील सैनिकांपैकी भरमु व श्रीपाल चौगुले यांना 'लक्ष्मण' व 'नारायण' या टोपण नावाने ओळखत दोघेही पारसे शिकलेले नक्हते पण स्वतःचा घरातल्या माणसीच्या सुड्ड दुःखाचा किंचीतही विचार न करता अतीशय निस्वासी मनाने त्यांनी स्वातंत्र्य लडवात स्वतःला झोळून दिले होते आपले शेत सकाराने लिलावात काढले आहे. या सर्वगोष्टी त्यांनी कधी मनावर घेतल्या नाहीत. भूमिगत अवस्थेतही घरच्या माणसाच्या भेटीला दोघेही कधी गेले नाहीत. ध्यास एकच इंग्रजाना या देशातून घालवून देणे आणि स्वातंत्र्य मिळवणे. या सारख्या क्रांतीकारकांच्या अग्निदिव्यातुनच आपाणास स्वातंत्र्य मिळाले आहे.

भारतमाते या पुत्रासम तव अनेक पुत्रांना
भावकृतज्ञ येथे करितो मानाची चंदना

संदर्भसूची

1. सापालाहिक सत्यवादी कोल्हापूर 19.08.1942 अंक 14 पृ 6.
2. इचलकरंजी फाईल संख्या 53, 88, 89 गोपनीय डॉ.ओ.नं.81 ऑफ 1942 11 ऑगस्ट 1942 पुराभिलेख विभाग कोल्हापूर.
3. नवाकड 13 डिसेंबर 1942.
4. स्वातंत्र्य आंदोलन फाईल एक्स नं. 71/43 सं.क.नं 5 ऑफ 1943 पुराभिलेख विभाग कोल्हापूर.
5. स्वातंत्र्याच्या सुर्वण महात्मवानिमित्त जेन बोधक व्यापार प्रकाशित भारतीय स्वातंत्र्यलढ्यात जेनाचे योगदान संपादक. प्राचार्य डॉ.डी.मगडूम 22 एप्रिल 1999 पृष्ठ.76
6. क्रांतीवीर डे.म.रत्नाप्या कुमार अमृत महोत्सव गोरवगाणा संपादक विजय जगताप 1985. लेख एस.पी.पाटील : 'रत्नाप्या कुमारच्या नेतृत्वाखालील स्वातंत्र्य लडवातील तीन पर्व.' लेख. गोपाड चिकोडे : 'रत्नाप्याच्या नेतृत्वाखालील भूमिगत चळवळीचा सुर्वणकाढ.'